

İslâm Düşüncesine Göre Adâlet ve Adâletin Önündeki Engeller

Recep ÖZDEMİR

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Assoc. Prof. Dr., Adıyaman University Faculty of Islamic Sciences

Adıyaman/TÜRKİYE

celoglu23@gmail.com | orcid.org/0000-0002-3044-9429

Özet

Günümüzde sıklıkla tartışılan ve en çok ihtiyaç duyulan şeylerden biri de adâlettir. Adâletin tanımı, mahiyeti ve ölçütü, öteden beri âlimlerin, filozofların, düşünürlerin ilgi alanına girmiş, kalem ve düşünce sahibi her insan bu konuda bir şeyler yazma, söyleme gereği duymuştur. “Adâlet nedir?”, “Adâletin temel ölçütü nedir?”, “Adâletli insan kimdir?” ve “Adâleti engelleyen durumlar nelerdir?” gibi sorular ve sorunlar tarih boyunca hep insanlığın gündemini meşgul etmiştir. Kimi düşünürler, adâleti, “denge” diye kimileri, “mücâzât ve mükâfatta eşitlik”, kimileri ise “hak ve hukuk” kavramlarıyla açıklamıştır. İslâm düşüncesinde ise adâlet; “adl”, “kıst”, “ihsan”, “takvâ” gibi ahlâk ve hukuk alanını ilgilendiren kavramların ışığında, teorik bir çerçevede tartışılmıştır. Büyük oranda Kur’ân ve hadislerden hareketle şekillenen teorilere göre insanı yaratan Allah olduğu gibi adâletin mahiyetini, neliğini ve ölçütünü belirleyen de Allah’tır. Allah mutlak olarak adâletlidir. Haksızlığı ve zulmü kendisine yasaklamıştır. İnsanın adâleti ayakta tutan bir varlık olması için, fitratını adâlet erdemine donatmış ve adâleti tesis eden hükümler vazetmiştir. Adâlet, batı medeniyetini temsil eden filozofların kabulünün aksine tanımlanabilen ve mümkün olan bir şeydir. Tarih boyunca düşünürler adâletle ilgili düşünceler üretmiş, teoriler geliştirmiştir. Ama bu düşünceler ve teoriler bir yönüyle hep eksik kalmıştır. Zira insan; bütün zamanları, şartları ve insanın temel

Geliş/Received: 29.08.2023 | **Kabul/Accepted:** 26.12.2023 | **Yayın/Published:** 30.12.2023

Atıf/Citation: Özdemir, Recep. “İslâm Düşüncesine Göre Adâlet ve Adâletin Önündeki Engeller”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2023), 219-244./Özdemir, Recep. “Justice And Obstacles Before Justice According To Islamic Thought”. *Journal of Islamic Law Studies* 42 (December 2023), 219-244.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1351850>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Recep ÖZDEMİR | CC BY-NC-ND 4.0 International

ihtiyaçlarını kapsayacak, kuşatacak ne ilme ne de kudrete sahiptir. Adâlet duygusunu insanın fitratına yerleştiren, onu insanda bir değer ve meleke olarak var eden Allah'tır. İnsan, doğuştan adâleti ihsas ettiren duygu ve düşüncelerle donanımlı olarak doğmuştur. Bunun bir sonucu olarak; hangi eğitim seviyesinde olursa olsun hangi toplumsal statüde bulunursa bulunsun her insan adâletli bir eylem ile onun zıddı olan zulmü birbirinden ayırt edebilecek bir kabiliyete sahiptir. İslâm düşünce tarihi boyunca adâlet kavramı ve onunla dolaylı olarak bağlantılı olan tikel kavramlar İslâm hukuku, tefsir ve hadis gibi ilim dallarının ilgi odağında bulunmuştur. Adâlet kavramı; ferdi adâlet, sosyal adâlet, eşitlik, denge ve takvâ gibi temel kavramlarla bağlantılı olarak ele alınmış; adâletin mahiyeti, ölçütü ve korunmasına dair müesseseler geliştirilmiş ve teoriler önerilmiştir. İslâm düşüncesinde adâletin mahiyetine dair teoriler ileri sürülmesinin yanında onun insanın fitratında yer alan bazı duygularla bağlantısına kuvvetle işaret edilmiştir. Âyet ve hadislerde adâlet doğrudan tanımlanmamakla birlikte adâletin mahiyetine ve adâletin sağlanması ve önündeki bazı manilere göndermelerde bulunulmuştur. Âyetlerde adâlet hep, "Allah'tan gereği gibi korkmak ve Âhîret bilinci" demek olan takvâyla birlikte anılmıştır. Takvânın adâletin bir teminatı olduğu, gerçek anlamda adâletin ancak takvâli bireylerin çabasıyla ayakta kalacağı vurgulanmıştır. Adâletle ilgili hükümler genellikle emir formunda gelmiştir. Adâletle ilgili emir sîgaları bir arada değerlendirildiğinde âdil davranmanın tıpkı namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi farz olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada öncelikle adâletin Allah tarafından insanın fitratında var edilmiş bir erdem olduğu, bu erdemin büyük oranda takva bilinciyle canlı tutulabileceği gerçeği üzerinde durulacaktır. İslâm düşüncesi çerçevesinde adâletin mahiyeti, gerçekleşmesi ve adâletin sağlanmasının önündeki sosyo-ekonomik statü, aile ve akrabalık bağları, acıma ya da düşmanlık duygusu, dinî aidiyet ve mali külfet gibi engeller (tutum/davranış) değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra adâletin sadece hukuk sahasını ilgilendiren bir davranış ve tutum olmadığı; ahlâki duruş, aklîselim, dengeli davranış ve takvâ bağlamında ele alınmasının gereği vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Adâlet, Hak, Takvâ, Mani.

Justice And Obstacles Before Justice According To Islamic Thought

Summary

One of the most discussed and most needed things today is justice. The nature, definition, and limits of "justice" has always been in the field of interest of scholars, philosophers, and thinkers, and every scholar who felt the need to write and say something about it. Questions and problems such as "what is justice?", "what is the basic criteria of justice?", "who is the just man?", and "what are the obstacles that prevent justice?" have always occupied the agenda of humanity throughout history. Some thinkers have

explained justice as “balance”, some with the concepts of “equality in punishment and reward” and some with the concepts of “right and law”. In Islamic thought, justice is defined by moral and ethical values such as “adl”, “qist”, “ihsan”, and “taqwa”. It has been discussed in a theoretical framework regarding the concepts related to the field of law. According to the theories that are shaped largely by the Qur’an and hadiths, it is Allah who created man as well as Allah who determines the nature, characteristics, and criteria of justice. Allah is absolutely Just. He has forbidden injustice and oppression to Himself. For humans to be a being that sustains justice, Allah has equipped human nature with the virtue of justice and has issued the rules and provisions that establish justice. Justice is something that can be defined and that is possible, contrary to the acceptance of philosophers representing Western civilization. Throughout history, thinkers have produced ideas and developed theories about justice. But these thoughts and theories have always remained incomplete in one respect, because man has neither the knowledge nor the power to cover and encompass all times, conditions and basic needs of man. It is Allah who bestows the sense of justice to human nature and creates it in man as a value and ability. Man is born equipped with the feelings and thoughts that innate justice. As a result of this; Regardless of their educational level and social status, every human being has the ability to distinguish between a just action and its opposite, injustice. Throughout the history of Islamic thought, the concept of justice and the particular concepts that are indirectly related to it have been at the center of attention of branches of sciences such as Islamic law, tafsir, and hadith. The concept of justice has been dealt with in connection with the basic concepts such as individual justice, social justice, equality, balance, and piety; Institutions have been developed and theories have been proposed regarding the nature, criteria, and protection of justice. In addition to putting forward theories about the nature of justice in Islamic thought, its connection with some emotions in human nature has been strongly pointed out. Although justice is not defined directly in the verses and hadiths, references are made to the nature of justice, the provision of justice, and some obstacles before it. In the verses, justice is always mentioned together with taqwa, which means “piety, fearing Allah properly, awareness of the Hereafter”. It has been emphasized that taqwa is a guarantee of justice and that justice in the real sense can only survive with the efforts of pious individuals. Provisions on justice often came in the form of commands. When the tenses and forms commanding justice are evaluated together, it becomes clear that acting justly is obligatory, just like performing prayers, fasting, and giving zakat. In this study, the nature of justice, its realization, and the obstacles (attitude/behavior) before the provision of justice such as socio-economic status, family and kinship ties, feelings of pity or enmity, religious belonging, financial burden will be evaluated within the

framework of Islamic thought. In addition, the possibilities of dealing with justice in the context of moral attitude, common sense, balanced behavior, and taqwa, which is the fear of God, will be investigated.

Keywords: Fiqh, Justice, Right, Taqwa, Obstacle.

Giriş

Toplumsal ve bireysel ilişkilerin çeşitlendiği ve karmaşık hale geldiği çağımızda, gerçek ve tüzel kişiler arasında farklı düzlemlerde sorunlar meydana gelmektedir. İnsanın olduğu her yerde bir taraftan hukuki sorunlar baş göstermekte diğer taraftan sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Sosyal hayatta hal-i hazırda yaşanan ve yaşanabilecek hak ihlallerine yönelik çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmakta, hukuk düzeninin kurumsallaşması için hukuk alanında uzman, adâleti tevzi edecek bireyler yetiştirilmekte; hukuk güvenliğini sağlayacak müesseseler ihdas edilmektedir.

Âdil bir yönetim ve adâleti ayakta tutan bir toplum talebi çağımızda katlanarak büyümektedir. Zira geçmiş toplumlarda olduğu gibi günümüz toplumlarının da gündemini meşgul eden en hayati konu/sorun adâlettir.¹ Adâletin tecelli etmemesi, eksik şekilde tecelli etmesi ya da geç tecelli etmesi; adâlet mekanizmasının bazı kimseler/kesimler tarafından sekteye uğratılması; adâleti dağıtma ve koruma görevini üstlenen kamu görevlilerinin zaman zaman suça karışması ve uzun yıllara yayılan dava süreçleri adâlet duygusunu örselemekte, adâlet müessesine olan güveni derinden sarsmaktadır. Bu tür sorun ve engeller, adâlet kavramını daha geniş bir çerçeveden, farklı parametreleri dikkate alarak ele almayı gerekli kılmaktadır.

Adâlet, felsefi bir terim, teorik tartışmalara konu olan epistemolojik bir kavram olmanın ötesinde insanda doğuşta var olan, eğitimle ve toplumsal faktörlerle canlı tutulabilen ya da yok edilebilen bir erdemdir. Allah, âdil olduğu gibi insanı da fitri olarak adâlet erdemiyile donatmıştır. Allah'ın isimlerinden “el-Adl” ve “el-Muksit” etimolojik bakımdan dolayı da olsa adâletle ilgili olan isimlerdir.² Buna göre adâletli olan ve adâletin yegâne sahibi Allah'tır. Allah'ın yaptığı her şey hak ve adâlet üzerinedir. Allah mutlak adâlet sahibidir. Her varlığa layık olduğu imkân ve yeteneği bağışlamıştır. Yarattığı varlıklara nimet vermiş ve ihsanda bulunmuştur. Allah'ın adâlet sıfatı O'nun zatıyla kamidir.³ Nitekim Allah bir Kudsi hadiste “*Ey Kullarım! Ben zulmü nefsimi haram kıldım ve*

¹ Hans Kelsen, “Adalet Nedir”, çev. Ali Acar, Türkiye Barolar Birliği Dergisi 107 (2013), 431.

² Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Yusuf el-Hâc Ahmed (Dimeşk: Mektebetu İbn Hacer, 2004), “Da'avât”, 82.

³ Takuyiddîn Ahmed el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûa'tu'l-fetâvâ* (Mekke: Dâru'l-Vefâ, 2005), 8/ 3.

sizin aranızda da haram kıldım, birbirinize zulmetmeyiniz."⁴ buyurarak adâletin zıddı olan zulmü (adâletsizlik/haksızlık) kendisine haram kılmıştır. Adâleti ayakta tutan Allah'tır.⁵ Allah, adâletin koruyucusu olup adâletli davranmayı öğütleyen kişileri öldürenleri azapla tehdit etmiştir.⁶

Allah'ın isimlerinin literal bir anlamı olduğu gibi bazı bireye sorumluluklar yüklemesi ya da bazı şeylerden kaçınmayı salık vermesi sebebiyle mükellefin fiiline bağlanan vacip, nedb, ibaha, tahrim ve mekruh hükümleri bağlamında da bir mesajı vardır. Allah; "el-adl" ve "el-muksit" isimlerinin gereği olarak her türlü zulmü yasaklamıştır.⁷ Nitekim bazı âyetlerde açıkça adâletli davranmayı emretmiştir: "*Şüphesiz "Allah, adâleti, ihsanı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; çirkin utanmazlıklardan (fahşadan), kötülüklerden ve zorbalıklardan sakındırır. Size öğüt vermektedir, umulur ki öğüt alıp-düşünürsünüz.*"⁸ âyetiyle adâletli davranmayı açık ve kesin bir şekilde emretmiştir. Allah âdil olanları sevdiğini beyan ederek, insanları âdil olmaya sevk etmiştir.⁹

İslâm dini, adâletsiz uygulamaların yaygın olduğu, insan hak ve onurunun çiğnendiği bir zaman ve zeminde ortaya çıkmıştır. Haksız uygulamalara son verdi; sosyal statü, cinsiyet, ekonomik güç, soy bağı, güçlü bir kavme mensubiyet ve ırk gibi etmenlere bağlı olan beşeri ilişkileri objektif hukuk kuralları zemininde yeniden düzenledi. Kur'ân ve hadislerde sıklıkla insanların birtakım haklarla donanımlı olarak doğduğu, insanların arızı/tali nedenlerden dolayı ayrımcılığa maruz kalmayacağı, herkesin kanun önünde eşit olduğu, üstünlüğün iyilik/takvâ yönüyle olduğu vurgulanmıştır. Adâletin mahiyeti hakkında bir atıf olmasa da adâletle hükmetmek, âdil davranmak, haksız uygulamalardan kaçınmak ve adâleti engelleyen faktörler hakkında naslar mevcuttur. Yaşama hakkı, mülk edinme hakkı, barınma hakkı, seyahat hakkı, eğitim ve öğretim hakkı gibi insanın temel hak ve özgürlükleri Allah tarafından güvence altına alınmıştır. Âhîret inancı, iyilik ve kötülüklerin kayıt altına alınması, dünya hayatının bütün boyutlarıyla muhasebesinin yapılacağı gerçeği İslâm dininde mutlak adâletin gerçekleşmesi için zemin hazırlamıştır.

⁴ Ebu'l-Husayn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhân (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), "Birr", 55.

⁵ Âl-i İmrân 3/18.

⁶ Âl-i İmrân 3/21.

⁷ Âl-i İmrân 3/18; Yûnus 10/4; Bekir Topaloğlu, "Muksit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/141; Bekir Topaloğlu, "Adl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/387.

⁸ en-Nahl 16/90.

⁹ el-Mümtehine 60/8.

1. Adâlet nedir?

Hukuk tarihi boyunca adâletin tanımı ve mahiyeti konusunda zemin ve zamana göre farklı yaklaşımlar ortaya çıktığı gibi ona nasıl ulaşılacağı hakkında da farklı düşünme biçimleri ortaya çıkmıştır. Hukuk felsefecileri, adâleti tanımlamanın zor hatta imkânsız olduğunu dile getirmişlerdir. Müslüman düşünürler açısından ise adâlet tanımlanabilen ve mümkün olan bir şeydir.¹⁰

Bazı düşünürler adâletin ceza yoluyla elde edildiğini düşünürken, bazıları da zararın tazmin edilmesiyle sağlandığını düşünür. Adâleti sağlama yöntemlerine dair farklı yaklaşım tarzlarından dolayı, yeniden dağıtım adâletinden onarıcı ve düzeltici adâlete kadar farklı adâlet türleri ortaya çıkmıştır.

Cezalandırma veya intikam almaya dayanan adâlet, cezalandırıcı adâlet; varlıkların, kaynakların, ayrıcalıkların ve yetkilerin âdil bir şekilde dağıtılmasına dayanan adâlet, dağıtıcı adâlet; geçmişteki yanlışları onarmaya odaklanan, nesiller arasındaki yoksulluğu ve neden olduğu dezavantajları giderme amacını güden adâlet, onarıcı adâlet; bireylere adâlet dağıtılırken âdil ve tarafsız bir prosedürün izlenmesi gerektiğini vurgulayan adâlet, usul adâleti; milliyetine ve vatandaşı olduğu ülkeye bakılmaksızın bireylere âdil muameleyi araştıran adâlet, küresel adâlet; bireylere yapılan yanlışların düzeltilmesi ile ilgilenen adâlet, düzeltici adâlet; yasaları ihlal edenleri cezai yaptırımlar ve rehabilitasyon çabalarıyla cezalandırma amacını güden adâlet, ceza adâleti; her bireyin yaşamın temel gereksinimlerini elde etmek için eşit fırsatlara sahip olması gerektiğini varsayan adâlet, ekonomik adâlet; tüm insanların eşit derecede güvenli ve temiz bir çevre hakkına sahip olduğunu vurgulayan adâlet, çevresel adâlet; eşitliğin ve adâletin tesis edildiği bir toplumun yaratılmasını ifade eden adâlet, sosyal adâlet diye ifade edilmiş ve mutlak adâletin mahiyetinin anlaşılması için çaba sarf edilmiştir.¹¹

Adâlet, hukuki bir terim, bir erdem, mutlak bir görev olarak çeşitli kültür ve medeniyetlerin havzasında yetişen düşünürlerin ilgi odağında olmuştur. Platon adâleti, denge ve uyumla açıklar. Adâlet, birey veya topluluktaki çatışan yönler arasındaki doğru ilişkiyi temsil eder. Adâlet, herkesin sorumlu olması veya kendisine ait olana sahip olması ve yapmasıdır. Âdil insan ise, tutum ve davranışlarıyla topluma katkıda bulunan ve katkılarıyla orantılı olanı hak eden kişidir. Âdil kişi toplumda doğru yerdedir, her zaman elinden gelenin en iyisini yapmak için çabalar. Platon'un âdil bir birey için

¹⁰ H. Yunus Apaydın, "Adâlet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet", *Bilimname* 35/1 (Haziran 2018), 459; Salih Şahin, "Siyasetnâme Literatüründe Öne Çıkan İslâm Siyaset Ahlâkının Temel İlkeleri", *Mütefekkir* 10/20 (2023), 515-545.

¹¹ C. Drew, "On Adâlet Türü" (Erişim 15 Haziran 2023).

yaptığı tanım âdil bir toplum için de geçerlidir. Âdil toplum denge ve uyumu gerçekleştirmiş toplumdur.¹²

Aristoteles, adâleti toplumsal ve politik bir erdem olarak ele almıştır. Sitenin¹³, istikrarlı ve uyumlu bir şekilde devamı adâlete bağlıdır. Ona göre adâlet erdem bir parçası değil, erdem bütünüdür. Onun karşıtı olan adâletsizlik ise, kötülüğün bir parçası değil, kötülüğün bütünüdür.¹⁴

İslâm felsefecisi Farabî (ö. m. 950), adâleti, “insanın yaygınlaştırmak için çabala-
dığı en yüce erdem, siyasi düzenin üzerine kurulduğu temel” şeklinde vasıflandırır. Fa-
rabî; adâleti, “hukuki adâlet” ve “ahlâki adâlet” diye iki kısma ayırır. Hukuki adâlet, hu-
kuk sahasındaki asgari görevlerle ilgiliyken, ahlâki adâlet ise en yüce insani mertebeye
erişmeyi sağlayan bir erdemdir.¹⁵

Adâlet; İslâm’ın temel kaynaklarında farklı anlam kategorilerinde genel anlamda
“adl” ve “kıst” kavramı ile ifade edilmiştir. Fıkıh kitaplarının şehâdet (şahitlik) babında
şahitlerin haiz olması gerekli olan ahlâki vasıflar bağlamında, hadis usûlü kitaplarına
konu olan râvinin sahip olması gereken adâlet vasfına benzer şekilde ele alınmıştır.¹⁶
İlgili yerlerde “*Ve içinizden âdâlet sahibi iki kişiyi de şahit tutun.*”¹⁷ âyeti ile “*Âdil olunca
kölenin şahitliği geçerlidir.*”¹⁸ hadisi delil gösterilerek adâlet, “ahlâki adâlet” olarak hukuki
bir terim olmaktan ziyade ahlâki bir terim olarak ele alınmıştır. Şahitlik bahsinin yanı
sıra kazâ, imâret, velâyet, miras gibi bahislerde daha geniş bir çerçeveden ele alınmış-
tır.¹⁹

“*Şüphesiz Allah, adâleti, ihsanı, yakınlarla vermeyi emreder.*”²⁰ âyetinde ve “*Hükümünde
ailesine karşı ve velâyeti altında olanlar hakkında âdil davrananlar, kıyamet gününde nurdan*

¹² Platon, *Cumhuriyet*, çev. Robin Waterfield (Oxford: Oxford University Press, 1984), 34.

¹³ Site, ilkçağlarda bir ya da birkaç şehirden meydana gelen, kendi kanunlarıyla yönetilen devlet demektir.

¹⁴ Seda Ensarioğlu, *İslâm Felsefesi’nde Adâlet Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 15.

¹⁵ Ensarioğlu, *İslâm Felsefesi’nde Adâlet Kavramı*, 26.

¹⁶ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), 2/134.

¹⁷ et-Talâk 65/2.

¹⁸ Muhammed b. İsmâ’il Buharî, *el-Câmî’u’s-şâhih* (Beyrut: Dâru l-hyâi’t-Turâsî’l-’Arabî, 2001), “Şehâdat”, 13.

¹⁹ Hayrettin Karaman, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 1/343.

²⁰ en-Nahl 33/90.

minberler üstündedirler."²¹ hadisinde adâlet, geniş bir çerçeveden; ahlâki, hukuki ve içtîmai adâlet anlamında kullanılmıştır.²²

2. "Adl" ve "Kıst" Kavramları

"Adl" kavramı sözlük anlamı itibarıyla "kelime-i şehâdeti benimsemek, ihsan, eşit taksitlerde bölüşme, Allah'ın buyruklarını yerine getirmek, Allah rızâsı için gerektiğinde çeşitli maddî ve mânevî sıkıntılara katlanmak; insanın içiyle dışının bir olması, insanın içinin dışından daha temiz olması; insaflı olmak, özveride bulunmak; kişinin Allah'a ortak koşmaktan sakınması, kendisi için istediği iyilikleri başkaları için de istemesi; tevhid, tevhidde samimiyet"²³ anlamlarına gelir.

Kur'ân'da "vasat ümmet" tabiriyle adâlet anlamı ifade edilmiştir.²⁴ "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet (ümmeten vasaten) yaptık."²⁵ âyetinde geçen vasat ümmet, "ifrat ve tefritlerden korunarak inancında, ahlâkında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, sağduyulu, ölçülü, insaflı ve uyumlu nesil, toplum" anlamına gelir.²⁶

İslâm bilginleri "adl"i, tanımlanabilen ve mümkün olan bir şey olarak ele almışlardır. Bireyler ve birey-kamu ilişkisinin dışında kevnî düzeni, enfüsi ve afaki âlemleri ilgilendiren bir çerçevede, "hukuk" kavramından daha geniş bir düzlemde ifade etmişlerdir. Bu bağlamda bir insanın hakkının teslim edilmesi "adl" kavramıyla ifade edilebildiği gibi, Allah'ın tek ilah olduğu gerçeğinin kabul edilmesi de "adl" kavramıyla ifade edilir. "Adl" kavramıyla ifade edilen adâletin denge unsuru olması bireysel ve toplumsal olmak üzere iki boyutta değerlendirilmiştir.²⁷

Sözlük anlamı itibarıyla "bir kimseye payını âdil bir şekilde vermek, hisse, adâletli pay, adâlet, insaflı olma" anlamına gelen "kıst" kavramı da adâlet kavramının

²¹ Müslim, "İmâre", 18.

²² Karaman, "Adâlet", 343.

²³ İbn Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli'l-Âyi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2005), 14/ 162-163; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 20/101; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Daru'l-kalem, 2009), 551.

²⁴ el-Bakara 2/143.

²⁵ el-Bakara 2/143.

²⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrül-Menâr)*, (Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye el-âmmeh, 1990), 2/67-68; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Kur'an Yolu Tefsiri", 1/ 229-231, (19.12.2023).

²⁷ Apaydın, "Adâlet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet", 459.

türevlerini ifade edecek şekilde kullanılan bir Kur'ân terimidir.²⁸ Aynı kökten gelen “iksât” âdil olma; “muksit” ise “adâletli, herkese hakkını ve payını âdil bir şekilde veren” anlamında kullanılmıştır.²⁹

“Kıst” kelimesi Kur'ân'da on beş âyette geçmekte, âyetlerin büyük bir kısmında adâlet ve ona yakın anlamlarda; âyetlerin bir kısmında ise Allah'ın âhirette insanlara adâletle hükmedeceği anlamında kullanılmıştır.³⁰ Bazı âyetlerde mîzanla birlikte, tartıyı adâletle yapmak anlamında geçmektedir.³¹

İslâm bilginleri Kur'ân ve hadiste geçen el-adl ve el-kıst kavramlarının kullanım şekline hareketle adâleti tanımlamaya ve adâletin mahiyetini anlamaya çalışmışlardır. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) “Adâlet, iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı kötülük olmak üzere yapılabilecek bir şekilde karşılık vermektir.”³² tanımı genel olarak kabul görmüştür.

Adâlet bazı hallerde eşitlik olarak kabul edilmiştir. “Çocuklarınıza verdiklerinizde adâletli davranınız.” hadisinde³³ adâlet, eşitlik olarak geçmiştir. Eşitlik her durumda adâlete denk düşmez. Kimi hallerde eşitlik adâlet olurken kimi durumlarda adâletsizlik olur. Söz gelimi miras taksiminde erkek çocuğa iki pay kız çocuğa bir payın verilmesini emreden âyetin³⁴ aksine payları cebri şekilde eşit dağıtmak adaletsizliktir.

İslâm düşünce tarihinde çeşitli bağlamlarda kullanılan “adl” terimi günümüzde kullanılan “adâlet” kavramından daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Günümüzde hukuk sahasında kullanılan adâlet kavramı sadece beşeri ilişkileri ilgilendiren dar bir çerçevede ele alınırken İslâm dininde adâlet kavramına denk gelen “adl” terimi bireyler arası ilişkiler ve birey-Allah ilişkileri çerçevesinde ele alınmış; Allah'a ortak koşmak en büyük adâletsizlik kabul edilmiştir.

Kanaatimize göre adâlet; devletin saygınlığının sağlanması, yönetim sisteminin vicdanlarda uyandırdığı azametinin devamı için vatandaşların temel haklarının korunmasını, suçluların cezalandırılmasını ve hak sahiplerine haklarının verilmesini gerektirmektedir. Devletin bekası, milletin huzur ve refahı âdil bir yönetim şekliyle mümkündür. Ekonomik ve askeri güç, devletin devamlılığının dışsal şartı, adâlet ise içsel

²⁸ Râgıb el-İsfahani, *el-Müfredât*, 670; Mustafa Çağrırcı, “Kıst”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 25/502.

²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *el-Cemhere fi'l-luğa* (Beyrut: Daru's-sadr, ts.), 3/26-27.

³⁰ Yûnus 10/4; el-Enbiyâ 21/47.

³¹ Mesela bkz.: el-Hûd 11/85.

³² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 551.

³³ Buhârî, “Hibe”, 12.

³⁴ en-Nisâ 4/11-12.

şartı kabul edilebilir. Devletin içeriden bozulup yıkılmaması için adâletin sürekli canlı tutulması elzemdir.

Adâlet, hâkimiyetin temeli; milletin ve devletin bekasının teminatıdır. Bir hadis-i şerife göre milletlerin yok olmasının nedenlerinden biri de güçlü ile zayıfın kanun önünde eşit olmaması, zayıfın ezilmesi, güçlüye iltimas geçilmesidir.³⁵

Günümüzde zaman zaman delil yetersizliği ve mahkemenin tarafsızlık ilkesinden ödün vermesi gibi nedenlerden dolayı adalet tam anlamıyla gerçekleşmiyor. Bazı durumlarda suçlu cezaya çarptırılmadan, hak sahibi hakkına ulaşmadan vefat ediyor. Taraflardan birinin ölmesi davayı düşürüyor ve davanın takipsizlikle sonuçlanmasına neden oluyor.

İslâm dini açısından adâletin birtakım nedenlerle gerçekleşmemesi mutlak adâletin tecelli etmesinin önünde bir engel değildir. Kazaî açıdan mahkeme süreci sona ermiş olsa da diyanî/uhrevî olarak hak sabit olmaya devam eder. Bu açıdan mürûru zaman (zaman aşımı) sadece talep hakkını düşürür. Bir hak üzerinden yüz yıl gibi uzun bir zaman dilim geçse de hak zayi olmaz.³⁶

İslâm hukukuna göre hükümler kazaî ve diyânî olmak üzere iki kısma ayrılır. Hâkim mevcut deliller ışığında hükme ulaşır. Hâkimin kararı hükmün kazaî boyutunu oluşturur. Hâkimin kararı helal olanı haram, haram olanı helal kılamaz. Tarafların birtakım delillerle gerçeğe uygun olmayan bir sonucu elde etmesi onları uhrevî açıdan mesuliyetten kurtarmaz.³⁷ Nitekim bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

*“Ben sadece bir beşerim. Sizler bana yargılanmak üzere geliyorsunuz. Belki sizin biriniz, delilini getirmekte diğerinizden daha becerikli ve daha üstün anlatımlı olabilir. Ben de dinlediğime göre o kimsenin lehinde hüküm veririm. Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, ona cehennemden bir parça ayırmış olurum.”*³⁸

Hadise göre hâkimin mevcut delillere göre hükme ulaşması kişiyi sorumluluktan kurtarmıyor; delillerin uhrevî açıdan da vakaya ve hakka uygun olması gerekiyor. İslâm hukukuna göre gerçek adâletin tecelli edebilmesi için hak sahibinin kazaî ve diyânî açıdan haklı olması gerekir.

³⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Megâzî”, 53, “Hudûd”, 11, 12; Müslim, “Hudûd”, 8, 9.

³⁶ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezâir* (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1983), 263.

³⁷ Geniş bilgi için bkz.: Davut Yaylalı, “İslâm Hukukunda Kazâî-Diyânî Hüküm Ayırımı”, *Dinî Araştırmalar* 5/15 2003, 29-36.

³⁸ Buhârî, “Şehâdât”, 27, “Hıyel”, 10, “Ahkâm”, 20; Müslim, “Akdiye”, 4.

3. Adâletli Davranmanın Dini Hükmü

İslâm dinine göre insan, emirlerin gereğini yerine getirmek ve yasaklardan kaçınmak şeklinde özetlenebilecek sorumluluklarla mükellef kılınmıştır. Kesin ve açık şekilde yapılması istenen fiiller, farz/vacip kapsamında değerlendirilir. Delâlet ve sübut açısından kesinlik ifade eden beyanlarda mükellefin tercihte bulunma, başka şekilde davranma yetkisi yoktur. Mükellef, Şâri'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiilleri gücü oranında yerine getirmek durumundadır. Talebin kesinlik ifade edip etmemesi, ibarenin kendisinden anlaşılabilirliği gibi, bir fiilin terkedilmesi haline ağır ceza gerektirip gerektirmemesinden de anlaşılabilir.³⁹

Adâletle ilgili ilahi beyanlar⁴⁰ mükellefin fiiline bağlanan hükümler açısından incelendiğinde İslâm'da adâletli davranmanın farz olduğu görülür. Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve başka âyetlerde adâletli davranmak bir tercih olarak değil, zorunlu olarak yapılması gereken bir tutum ve davranış olarak beyan edilir.

*“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adâleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adâletten ayrılmayın. Eğer adâletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.”*⁴¹, *“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adâletsiz davranmaya itmesin. Adâletli olun; bu, takvâyâ daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*⁴² *“Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline (sahiplerine) teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adâletle hükmetmenizi emrediyor.”*⁴³ *“De ki: “Rabbim adâletle davranmayı emretti.”*⁴⁴ *“Allah, adâletli davrananları sever.”*⁴⁵ *“Aralarında hükmedersen adâletle hükmet. Şüphesiz, Allah, adâletle hüküm yürütenleri sever.”*⁴⁶ *“Tartıyı adâletle tutup-doğrultun ve tartıyı noksan tutmayın.”*⁴⁷

³⁹ Zekiyüddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 237.

⁴⁰ Örnek olarak bkz.: en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8; en-Nisâ 4/58; el-A'raf 7/29.

⁴¹ en-Nisâ 4/135.

⁴² el-Mâide 5/8.

⁴³ en-Nisâ 4/58.

⁴⁴ el-A'raf 7/29.

⁴⁵ el-Mümtahine 60/8.

⁴⁶ el-Mâide 5/42.

⁴⁷ er-Rahman 55/9.

Yukarıdaki âyetler adâletli davranmanın dini hükmünün icab, diğer bir ifadeyle farz olduğunu göstermektedir. Âyetlerde âdil davranmak açık ve kesin bir şekilde talep edilmiş; adâletle davranmanın takvâya uygun olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra âyetlerde adâletli davranmayı sekteye uğratabilecek durumlardan olan; yakın akrabalık ilişkilerinden dolayı yanlı davranmaya, sosyal statüsü yüksek olanları hoşnut etme isteğine ve hissi hareket etmeye dikkat çekilmiştir. Adâletle ayakta duran bir toplum oluşturmanın önündeki en büyük engel, yakınlarla ve sosyal statüsü yüksek olanlara iltimas geçme, çeşitli nedenlerle kin gütme ve hissi davranmaktır. Allah; ilgili âyetlerde adâleti emrettiği gibi adâletin varlığına tehdit oluşturabilecek bazı tehlikelerin varlığına zımnen işaret etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) çeşitli beyanlarıyla adâletle hükmetmeyi emretmiş, âdil kimselerin yüce konumuna dikkati çekmiştir. Bir hadise göre, Allah'ın kendi gölgesinden başka gölge bulunmayan kıyamet gününde, gölgesinde barındıracağı yedi tabakadan biri de adâletle hükmeden devlet başkanıdır.⁴⁸

“Çocuklarınız arasında adâletli davranın.”⁴⁹ “Her hak sahibine hakkını ver.”⁵⁰ “(Herhangi bir konuda) hakemlik yaptığınız zaman âdil olun.”⁵¹ hadisleri adâletli davranmanın Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından da doğrudan emredildiğini gösterir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı hadislerinde adâletli devlet başkanını övmüş, âdil yönetim sisteminin faziletine dikkati çekmiştir. Bir hadise göre verdiği hükümlerde âdil davranan yöneticilerin, kıyamet gününde Allah'ın yanında nurdan yüksek koltuklar üzerinde oturdukları ifade edilmiştir.⁵² Ancak Allah'tan sakınmayı emreden ve adâletle hükmeden devlet başkanları yaptıkları işin mükâfatını alabilirler.⁵³ Cennetliklerden biri de âdil ve başarılı devlet başkanıdır.⁵⁴

Bir toplumun servet ve refaktan önce düzene ve adâlete ihtiyacı vardır. Düzenin kurulması ve sürdürülmesi ancak kamunun ve fertlerin adâletten ve onun alt yapısını oluşturan doğruluktan ayrılmamasıyla mümkündür. Burada âdil bir yönetim sistemi ile adâletle hükmeden devlet başkanının önemi yadsınmaz. Adâlet üzerine hareket eden bir

⁴⁸ Buhârî, “Ezân”, 36, “Zekât”, 16, “Rikak”, 24, “Hudûd”, 19; Müslim, “Zekât”, 91.

⁴⁹ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Dimeşk: Mektebetu İbn Hazm, 2004), “Buyu”, 80.

⁵⁰ Buhârî, “Savm”, 51.

⁵¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (b.y.: Dâru'l-kelimtu't-tayyibe, ts.), 4/ 40-41.

⁵² Müslim, “İmâre”, 18.

⁵³ Müslim, “İmâre”, 43.

⁵⁴ Müslim, “Cennet”, 63.

toplum ancak adâleti şiar edinen bir yönetim sistemi ve onun gereklerini yerine getiren yöneticilerin varlığıyla mümkündür.

4. Adâletin Teminatı: Takvâ

Adâletin gerçekleşmesi kamu otoritesinin nihai hedefidir. Yargı kurumları bu hedefi tek başına, diğer kurumlardan soyutlanarak gerçekleştiremez. Âdil bir bireyin yetişmesi ve adâletle ayakta duran bir toplumun oluşması sadece, yargı kurumlarıyla, yazılı kanunlarla, “hukuk yapmak”la mümkün olmamaktadır. Nitekim hukuk tarihinde uzun süren bir çabanın mahsulü olan hukuk metinlerine sahip olmasına rağmen adâleti toplumda hâkim kılmadığı için yok olmuş devletlerin olduğu bilinmektedir. Roma devletinden geriye kalmış Roma hukuku bunun tipik bir örneğidir.

İslâm dininde model olacak bir toplum ve örnek olacak bir bireyin inşa sürecinde itikad-ahlâk-hukuk şeklinde bir sıralama takip edilmiştir. Mekke döneminde kişi ve toplum, öncelikle itikad ve ahlâk açısından dönüştürülmüş; hukuku ilgilendiren hükümler Medine dönemine tehir edilmiştir. İtikat ve ahlâk eğitimiyle “takvâli birey”⁵⁵ modeli oluşturulmuş, aleyhinde olsa da hukuku kabule, hukukun gereklerini yerine getirmeye hazır hale getirilmiştir. “Hukuk, minimum ahlâktır.” özdeyişinin önemi diğer hukuk sistemlerinde henüz anlaşılmaşken, İslâm bilginleri ilk dönemlerden itibaren eserlerinde ahlâk ve itikada ait konuları öncelikli olarak ele almış, hukuk sahasına ait hükümlere göre onlara daha çok önem vermişlerdir.

Âyetlerde adâletle takvâ bir arada ele alınmış; takvânın adâletin teminatı olduğu vurgulanmıştır. Nitekim yüce Allah adâletli olmanın takvâya daha uygun olduğunu⁵⁶ beyan etmiştir.

Allah’tan gerektiği şekilde korkmayı, Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşımayı ifade eden takvâ, adâletin koruyucu zırhı ve teminatı işlevini görür. Adâlet ve takvâ, birbirini gerektirmektedir. Takvâli olan bireyin adâletli davranması; doğruluktan ve hakkaniyetten ayrılmaması, başkasının hakkına tecavüz etmemesi beklenir. Allah’tan gerektiği şekilde korkmayan ve âhirette hesaba çekilme bilinciyle yaşamayan bireyin, devletin cebri gücünün ve otokontrolünün olmadığı ya da zayıfladığı yerlerde dürüstlükten ve hakkaniyetten ayrılmaması, adâleti ayakta tutması mümkün değildir.

Allah’a karşı sorumluluk bilinci, içsel bir saik olarak kişiyi her durumda adâletli davranmaya sevk eder; psiko-sosyal adâlet engelleri karşısında dirençli kılar. Takvâ

⁵⁵ Takva-fıkıh-dindarlık hususunda bk. Mustafa Harun Kıyık, “Dindarlığın Bir Tezahürü Olarak Şüpheli Şeyleri Terk ve Azimetle Amel Etme”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 395-409.

⁵⁶ el-Mâide 5/8.

kişiyi adâletli davranmaya motive eden bir saiktir. Şahsiyetini takvâyla güçlendiren kişi, vicdanın ve ilahi emirlerin yönlendirmelerine kulak verir.⁵⁷ Kamu otoritesinin ve otokontrolünün kısmen yahut tamamen yok olduğu zamanlarda bile hakkaniyetten ayrılmaz.

Mükellefin fiiline bağlanan hükümler ve takvâ bilinci bir arada düşünüldüğünde adâletli davranmanın bir tercih değil, dini bir emir olduğu, bu emrin yerine getirilmesinde takvânın bir emniyet supabı olduğu sonucuna ulaşılır. Kişi; namaz kılmak, oruç tutmak gibi emirleri yerine getirdiği gibi adâletli davranma emrini de yerine getirmelidir. Kişilerin iki dünya saadeti ancak huzurlu bir toplumla mümkündür. Huzurlu bir toplumun asgari şartı ise adâletle davranmayı hedefleyen ve bu hedefin gerçekleşmesi için takvâli olmaya çabalayan, âhret bilincini sürekli canlı tutan bireylerin varlığıdır.

5. Adâleti Engelleyen Durumlar

Âdil bir yönetimin ve düzenin tesis edilmesi yalnızca kişilerin itikat ve ahlâk açısından eğitilmesi ile gerçekleşmez. Bunun yanı sıra adâleti sağlayacak bir hukuk normunun oluşturulması, gerekli kurumların ihdas edilmesi, hukuk düzeninin oluşturulması ve hukuk düzenini zaafa uğratacak engellerin bertaraf edilmesi gerekir. Günümüzde zaman zaman; yalan yere yemin, mahkemede yanlış beyanda bulunma, mahkeme heyetini etkileme, tehdit ve şantajla tanıkları yönlendirme, delilleri tahrif etme ve yok etme gibi birçok nedenden dolayı adalet tam anlamıyla tecelli etmemektedir.

Doğrudan ve dolaylı yoldan adâlet düşüncesine temas eden âyet ve hadisler bir yönüyle adâletin tecelli etmesini engelleyebilecek mânîlere de işaret etmektedir. Konuyla ilgili âyet ve hadisler dikkate alındığında adâletin tecelli etmesinin önündeki başlıca engellerin; sosyo-ekonomik statü, aile ve akrabalık bağları, yalan beyan, acıma ya da düşmanlık duygusu ve dinî aidiyet olduğu görülmektedir. Bu kısımda engelleri ele alıp inceleyeceğiz.

5.1. Sosyo-Ekonomik Statü

Adâlet, herkesin kanun önünde eşit olmasını, âdil bir karara erişimde aynı etki gücüne sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Bu ilke, bütün hukuk sistemleri tarafından genel olarak kabul görmektedir. Adâleti temsil eden figürün; gözleri bağlı, bir elinde kılıç diğerinde terazi olan bir insan heykeli olması bu gerçeğin dışavurumunu temsil eder. Kamu otoritesinin avukat tutacak mali güce sahip olmayanlara avukat tahsis etmesi de kamu gücünün bu yönde çaba sarf ettiğini göstermektedir. Hal böyle olmakla

⁵⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Adâlet Psikolojisi -Adâleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler" *Hikmet Yurdu* 5/ 10 (Temmuz 2012), 100.

birlikte, mali ve sosyal konum itibariyle güçlü olanların, makam ve mevkisinin gücünü kullananların mahkemeleri etkilemeye, kararları kendi lehine çevirmeye çalıştığı da yadsınamaz bir gerçektir.

İslâm dini hak arayışı ve hakkını savunma girişiminde kişilerin sosyo-ekonomik durumuna bakmaz; herkesin adalet arayışında eşit olduğunu kabul eder. Hz. Peygamber (s.a.s.) uygulamalarıyla; zengin ile fakir, soylu bir aileden gelen ile sıradan bir aileden gelen arasında fark olmadığını göstermiştir.⁵⁸ Bu hususta takınılması gereken tutuma dair çarpıcı bir örnek rivâyet edilmiştir:

Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre, Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyşlileri çok üzmüştü. Bunun üzerine: "Bu konuyu Resûlullah (s.a.s) ile kim görürebilir?" diye kendi aralarında konuştular. Bazıları: "Buna Resûlullah'ın (s.a.s.) sevdiği bir kişi olan Üsâme b. Zeyd'den başka kimse cesaret edemez, dediler. Üsâme de onların istekleri doğrultusunda Hz. Peygamber (s.a.s.) ile konuştu. Hz. Peygamber (s.a.s.), Üsâme'ye: "Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?" buyurduktan sonra kalkıp bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

*"Sizden önceki milletlerin yok olmasına sebep, içlerinden soylu biri hırsızlık yapınca ona dokunmayıp, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca onu cezalandırmalarıydı. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim."*⁵⁹

Bu hadis, adâletin tecelli etmesinin önündeki engellerden birinin bireylerin sosyal statüsünü yanlış yönde kullanmaları olduğunu; milletin varlığının devamı için kişilerin konum ve mevkilerine bakılmaksızın adâleti dağıtanların tarafsız olmalarını, bu konuda gelebilecek baskı ve telkinlere direnmeleri, kanunun gereklerini yerine getirmeleri gerektiğini göstermektedir. Haklıdan yana değil, güçlüden yana alınan kararlar adâlet sistemine olan güveni sarsar. Bu durum insanları hak arayışında gevşekliğe ve ümitsizliğe iter. İhkak-ı hak sayılabilecek teşebbüsler artış gösterir.

Serveti, yüksek mevkileri ve siyasi gücü elinde bulunduranların yargılama sürecini etkilemesinin örneklerinin sıklıkla gündeme geldiği çağımızda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ayırım yapmaksızın adâletin gereğinin yerine getirilmesi talebi biraz daha anlam kazanmaktadır. Kişilerin etki gücüne göre yargılama sürecinin şekillenmesi toplumda adaletsizliğin hüküm sürmesine neden olur. Sahip olduğu maddi ve manevi güçle

⁵⁸ Tirmizî, "Ahkâm", 27; Muhammed b. Halef, b. Hayyân Veki', *Ahbaru'l-Kudât* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, ts.), 2/98.

⁵⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Hudûd", 8, 9; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 4; Ahmed b. Şu'ayb el-Hurasânî Nesaî, *es-Sünen*, thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2000), "Sârik", 6.

yargılama sürecini etkileyebileceğine inanan kişiler haksızlık yapmaktan kaçınmayacaktır. Diğer taraftan hiçbir şekilde hakkı olanı alamayacağını kabullenen kişiler ise hak arama yoluna gitmeyecek ve her türlü haksız uygulamayı peşinen kabullenecektir.

Hız. Ebûbekir'in halife seçildiğinde yaptığı konuşmada devlet başkanı sıfatıyla verebileceği adâletsiz kararlara karşı durulmasını talep etmesi sosyal statünün adâletin önündeki engellerden biri olduğunu, öncelikle kamu otoritesinin buna karşı tedbir alınması gerektiğini ifade eder. O şöyle demiştir: "Ey Müslümanlar, sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza halife seçilmiş bulunuyorum. Şayet size hizmet edebilirsem, bana yardımcı olunuz. Hizmette kusur edersem, beni uyarınız. Şuna da işaret etmek isterim ki sizin kuvvetliniz zayıfın hakkını (güçlüden) aldığı (ölçüde) kuvvetlidir."⁶⁰

Dikkat edilirse o devlet başkanı olarak kuvvetli olmayı zayıfın hakkına sahip çıkmaya bağlamış, haksızlık karşısında pasif duran, bir açıdan ona göz yuman gücün gerçek manada güç olmadığını dile getirmiştir.

5.2. Aile ve Akrabalık Bağları

Adâletin tecelli etmesinin önündeki engellerden bir diğeri yakın akrabalık ilişkileridir. İnsan yaratılışı itibarıyla yakın akrabasına, ırkına, soy-sopuna mensup olan kişilere yakınlık duyar. Bu durum bazı hallerde kişileri başkalarının aleyhine adaletsiz diğer bir ifadeyle yanlı davranmaya sevk edebilir. Aile bağları, soy birliği gibi faktörler kişiler arasında dayanışma hissini doğurabilir.⁶¹

Cahiliye döneminde aynı kabileye mensubiyetle oluşan asabiyet, adâletsizliklere kapı aralıyordu. Bu anlayışa göre ister haklı olsun ister haksız kendi kabilesinde olanın yanında olmak, onu savunmak esas idi. Asabiyetin, kabilenin ya da benzer bir topluluğun haklarını gasp etmek, menfaatlerine tecavüz etmek, şiddete başvurarak onlara üstünlük sağlamak gibi olumsuz ve zararlı yönleri mevcuttu. Kabilecilik ruhuyla birbirine bağlı olan kabile üyeleri zaman zaman kötülük üzere yardımlaşıyordu. Aynı kabileye mensup olmak, akraba zemininde oluşan tarafgirlik âdil davranmayı, hakkaniyetli olmayı engelliyordu.⁶²

Asabiyetin temelini oluşturan soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davalarının tamamı âyetle reddedilmiş⁶³, onun yerine takvâyaya dayalı üstünlük, gruplar arasında baş

⁶⁰ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebevî ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 332-333.

⁶¹ Faruk Erem, *Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi* (Ankara: Adil Yayınevi, 1997), 295.

⁶² Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-emşâl* (Kahire: y.y., 1964), 1/58-59.

⁶³ et-Tekâsür 102/1-8.

gösterebilecek çekişmelerde öncelikle, adâlet ve hakkaniyete dayanan uzlaşma yoluna gitme ve her durumda haksız tarafın karşısında olma vecibesi getirilmiştir.⁶⁴

Yüce Allah akrabalık ilişkilerinin, şahsi menfaatlerin; âdil olmayı, haklıdan yana olmayı engellememesi gerektiğini buyurmuştur. “*Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adâleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun.*”⁶⁵ âyeti, adâleti ayakta tutma görevinin öncelikle yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olduğunu, bu sorumluluğun birtakım şahsi ve yakın akrabalık ilişkilerinden dolayı ihmal edilmemesi gerektiğini beyan etmiştir. Buna göre Müslüman birey hissi davranıp adâletten ayrılmamalı; akrabalık ilişkileri ya da şahsi istekler insanlığın ve hakikatin teminatı olan adâleti katletmemelidir.⁶⁶

Asabiyetin sebep olacağı bir topluma karşı duyulan kolektif öfke de kişileri adaletsizliğe sürüklemeye potansiyeline sahiptir. Bazı durumlarda ırkçılığa varan asabiyet kişileri hakkaniyetli davranmaktan alıkoymalıdır. Bir topluluğa duyulan kin, o topluluğa karşı hak ve insaf ölçüleri dâhilinde tutum ve davranış geliştirmeyi engeller. Yüce Allah, “*Ey İman edenler! Allah için şahitlikleri adil bir şekilde yerine getirin. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizlik yapmaya sürüklemesin. Adaleti yerine getirin, zira adaleti yerine getirmekle Allah'ın azabından korunmaya daha layık olursunuz.*”⁶⁷ âyetiyle mümini bu tehlikeye karşı uyarılmış, asabiyetin adaletsizliğe neden olabileceğine dikkati çekmiştir.⁶⁸

Adaletsizlik sebep olduğu kötü sonuçları itibarıyla takva bilinciyle uyuşmayan bir kötülüktür. Bu bağlamda “*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.*”⁶⁹ âyeti Müslüman bireye takip etmesi gereken yolu göstermektedir. Zira duygusal dozu yüksek yakın akrabalık ilişkileri, soy-sopla övünme, asabiyet kişileri kötülük üzerine yardımlaşmaya dolayısıyla adaletten ayrılmaya sevk edebilir. Haksızlık yolunda yardımlaşmayı engellemenin tek yolu kişilerin her durum ve şartta adil davranmaktan ödün vermemesidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) söz ve uygulamalarıyla Cahiliye uygulaması olan asabiyeti reddetmiş; Müslümanları hak, adâlet ve kardeşlik temelinde davranmaya yönlendirmiştir. Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın belirlediği müeyyideleri size yakın olsun uzak olsun herkese olduğu gibi

⁶⁴ el-Hucurât 49/9-13; Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 453.

⁶⁵ en-Nisâ 4/135.

⁶⁶ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/580.

⁶⁷ el-Mâide 5/8.

⁶⁸ Muhammed Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm* (Riyad: y.y., 1974.), 3/ 4.

⁶⁹ el-Mâide 5/2.

uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın.”⁷⁰ Bu hadis adaleti tevzi görevini üstlenenlerin adil davranması; hakkında karar verilen kişinin akrabalık açısından uzak ya da yakın olmasının verilen kararlarda etkili olmaması gerektiğine işaret eder. Akrabanın aleyhine verilecek bir kararın akrabaların kınanmasına, karar vereni dışlamasına neden olabilir. Hadisin devamındaki “Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın” şeklindeki beyan, adaletin tecelli ettirilmesinin akrabayı hoşnut etmekten daha yüce olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) cahiliyet temayüllerinden biri olan asabiyetin ümmetin arasında canlanmasından kaygı duymuştur. Ümmete karşı harekete geçerek müminin imanına saygı duymaksızın ve sözleşmeli bulunduğu kimseye karşı olan ahbine vefa göstermeksizin suçlusuyla suçsuzuyla bütün ümmeti vurmaya kalkışan kimsenin ümmetten olmadığını; asabiyet duygusu ile öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken ya da asabiyet davası güderken ölen kimsenin ölümünün Câhiliye ölümü olduğunu beyan etmiştir.⁷¹

Hz. Peygamber (s.a.s.), gerek idari işlerinde gerekse adâleti tevzi görevini icra ederken her zaman âdil olmaya özen göstermiş, kendi kavmine ve akrabalarına öncelik tanımamıştır. Hatta Vedâ hutbesinde ilk kaldırdığı faizin amcası Abbâs'ın faizi olduğunu bildirerek, idari işlerde yakın akrabalarına iltimas geçmediğini fiili olarak göstermiştir.⁷²

5.3. Acıma ve Düşmanlık Duygusu (Heva)

Kişiler aynı etkiye benzer tepkiler veren bir otomat olmadığı için âdil davranma konusunda hislerine kapılabilir. Bu açıdan insanın fitratında bulunan duyguların anormal şekilde insanı yönlendirmesi, insanın muhakeme gücünü olumsuz etkilemesi adaletin tecelli etmesine mâni olabilir. Bundan dolayı insan, Allah tarafından, psikolojik zaafı hakkında bilgilendirilmiştir.⁷³ İslâm'ın temel ahlâk ve hukuk ilkelerinden biri Mâide suresinde şöylece ifade edilmiştir: “Ey iman edenler, âdil şahitler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adâletten alıkoymasın. Adâletli olun. O, takvâya daha yakındır. Allah'tan korkup sakının. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan

⁷⁰ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Yusuf el-Hâc Ahmed (Şam: Mektebetu İbn Hacer, 2004), “Hudûd”, 3.

⁷¹ Müslim, “İmâre”, 57; Nesâî, “Taḥrîm”, 28; İbn Mâce, “Fiten”, 7; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* (Beyrut: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 2005), 2/ 306, 488.

⁷² Buhârî, “Ḥac”, 132, “Megazî”, 78; Müslim, “Ḥac”, 147.

⁷³ Sâd 38/26; Meryem Cihangir, “İslâm Hukuku Açısından Âdil Yargılamayı Engelleyen Faktörler” *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 21/3 (Temmuz 2022), 1146.

*haberi olanıdır.*⁷⁴ Ayette öncelikli olarak adâleti sağlamaya yardımcı olan doğru şahitlik, bir bütün olarak Müslümanlardan talep edilmektedir. Emrin devamında adâletten alıkoyması muhtemel olan bir mâniye, aşırı kine dikkat çekilmiştir.

Kin ve aşırı acıma; duygularda bir aşırılık olup kişinin doğru düşünmesi ve doğru karar vermesi önünde bir engeldir. Bir kişiye yahut bir kavme duyulan aşırı kin yahut acıma, kişileri yansız davranmaktan alıkoyma. Bazı âyetlerde bir kavme karşı beslenen kinin; aşırı hareket etmeye (fanatizm) ve haklara tecavüzde bulunmaya sebep olduğu bildirilmiştir.⁷⁵ Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak bir topluluğu aşağılamak, dünya ölçüğünde barış ve huzuru tehdit etmektedir. *“Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adâletten saptırmasın.”*⁷⁶ âyeti bu kinle hareket etmeyi yasaklamaktadır.

İslâm devlet idaresinde atanan yöneticiler görev sahasındaki idari işlemlerinde kin ve aşırı acımanın sebep olacağı haksızlıklara karşı uyarılmıştır. Devlet başkanları, komutandan ve görevlilerden, itaat edenlere karşı yumuşak, isyankâr olanlara karşı da sert olmasını ve şartlar ne olursa olsun adâlet ve insaftan ayrılmamasını talep etmişlerdir.⁷⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) adâleti dağıtma görevini üstlenen kimselerin öfkeliyken hüküm vermemesini emretmiştir. *“Kimse, öfkeli iken, iki kişi arasında hüküm vermesin.”*⁷⁸ Hadisi öfkenin adâletin tecelli etmesinin önündeki engellerden biri olduğunu göstermektedir.

İslâm bilginleri aşırı acımanın âdil bir kararın oluşmasını engelleme ihtimalinden dolayı yakınların birbiri lehine şahitlik yapamayacağına hükmetmişlerdir. Babanın evlâdına ve torunlarına, evlâdın ebeveynlerine ve ecdadına şahitliği kabul edilmemiştir. Eşlerin bir diğerine, efendisinin kölesine, şirketin mallarıyla ilgili ortaklardan birinin diğerinin lehinde yaptığı şahitlik geçerli görülmemiştir.⁷⁹

5.4. Yalan (Gerçeğe Aykırı) Beyan

Adâlet, taraflarca mahkemeye sunulan bilgi ve belgelere göre tecelli eder. Gerek uhrevî gerekse kazaî açıdan âdil bir kararın ortaya çıkması davacı, davalı ve şahitlerin doğru beyanda bulunmasına bağlıdır. Çeşitli hukuki işlemlerin ispatının sağlanması için

⁷⁴ el-Mâide 5/8.

⁷⁵ el-Mâide 5/2.

⁷⁶ el-Mâide 5/8.

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 382-385.

⁷⁸ Buhârî, “Ahkâm”, 13.

⁷⁹ Ebû Hasan Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Hanefî el-Bağdadî Kudûrî, *el-Muhtaşar* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 235.

şahit tutulmasını emreden⁸⁰, çağrıldığı takdirde şahitlikten kaçınılmaması gerektiğini bildiren⁸¹, şahitliğin gizlenmesini günahkârlık olarak niteleyen⁸²; adaletin tecelli etmesi için şahitliğin önemini vurgulayan, şahitliği adil şekilde yapmayı emreden⁸³ âyetler bulunmaktadır.⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) devlet başkanlığı yanında adâleti tevzi görevini de icra etmiştir. Bu görevi sunulan delillere göre hareket eden yargıç sıfatıyla yerine getirmiş, yargılamanın sonucunu etkileyebilecek beyanların doğru ile yalan olanını birbirinden ayıramayacağını, kararın tarafların beyanına göre şekilleneceğine dikkati çekmiştir. Delillerini serdetmede taraflardan birinin diğerinden daha becerikli ve daha üstün olabileceğini, böylece o kimsenin lehinde hüküm verebileceğini beyan etmiştir.⁸⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.) adâletin; beyanlardaki keskinlik ve beyan sahibinin serdetmedeki yeteneğine göre değil, beyanın gerçeğe uygunluğa göre tecelli edeceğini şu şekilde beyan etmiştir: “Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, ona cehennemden bir parça ayırmış olurum.”⁸⁶

İslâm dinine göre âdil bir kararın ortaya çıkmasını engelleyen, yalan beyandan biri kabul edilen yalancı şahitlik, büyük günahlardan biridir.⁸⁷ Yalancı şahitliğin büyük günah olması İslâm hukukçularının bu konuda objektifliği sağlayacak tedbirler almalarına mâni olmamıştır. İslâm hukukçuları şahitlik ve şahitlerin şahsi halleri ve beyanlarıyla ilgili ayrıntılı hükümler vazedmişlerdir.

İslâm bilginlerine göre şahidin, genel ahlâk ilkelerine sahip olması anlamında adâlet vasfını taşıması gerekir. Ebû Hanife'ye (ö.150) göre hadler ve kısas davaları hariç diğer şahitliklerde, Müslüman şahidin zahiri durumunun bilinmesi şahitliğin sıhhati için yeterlidir. Hadler ve kısaslarda ise hâkim, şahitlerin zahiri ve batını durumunu araştırır. Ebû Yûsuf (ö.182) ve İmâm Muhammed'e (ö.189) göre ise umumi ahlâki durum bozulduğu için hâkimler her durumda şahitlerin hallerini tetkik ederler.⁸⁸

⁸⁰ el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/6; el-Mâide 5/106; et-Talâk 65/2.

⁸¹ el-Bakara 2/282.

⁸² el-Bakara 2/283.

⁸³ en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8.

⁸⁴ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278-283.

⁸⁵ Buhârî, “Şehâdât”, 27, “Hıyel”, 10, “Ahkâm”, 20; Müslim, “Akdiye”, 4.

⁸⁶ Buhârî, “Şehâdât”, 27, “Hıyel”, 10, “Ahkâm”, 20; Müslim, “Akdiye”, 4.

⁸⁷ Buhârî, “Şehâdât”, 10, “Edeb”, 6, “İsti'zân”, 35, “İstitâbe”, 1; Müslim, “İmân”, 143.

⁸⁸ Kudûrî, *el-Muhtaşar*, 234.

İslâm hukuk literatüründe hangi hallerde şahitlik yapılamayacağı ve şahitliğin şekliyle ilgili de bazı hükümler vazedilmiştir. Görmeye dayalı bir olayın şahitliğinde ilgili olayı görmedikçe bir şahidin diğer bir şahidin şahitliği üzere şahitlik yapması câiz değildir. Şahit, bir olayla ilgili yazılı evrakı görse bile olayı hatırlamadıkça olayla ilgili şahitlik yapamaz.⁸⁹ Bu ve benzeri hallerde şahidin olay hakkında yakîn derecesinde bilgi sahibi olması gerekir. Aksi takdirde olay hakkında yanlış yahut eksik beyanda bulunması mümkündür.

Şahitliğin sıhhatli şekilde gerçekleşmesi için İslâm bilginleri bazı kişilerin şahitliğinin kabul edilmeyeceği, bazılarının ise bazı kimseler lehine şahitlik yapamayacağı sonucuna varmışlardır. İki gözü görmeyenin, kölenin, tevbe etse bile iftiradan dolayı had cezasına çarptırılanın, hovardanın, şarkıcı kadının, keyfi için sürekli bir şekilde içki içenin, kuşlarla oynayan kimsenin, halka türkü ve şarkı söyleyenin, had cezalarını gerektiren günahlardan birisini işleyenin, peştamalsız hamama girenin, faiz yiyenin, tavla ve satranç ile kumar oynayanın ve hafif meşrepliği gösteren fillerden birini yapanın şahitliği kabul olunmaz.⁹⁰

5.5. Dinî Aidiyet

Adâlet duygusu; soy-sop, aile, ırk, ulus gibi farklıklar ve benzerlikler gözetmeden bireyi bütün insanlığa bağlar.⁹¹ İslâm'a göre, ırk, sınıf, inanç, renk, milliyet ya da cinsiyet farklılıklarına bakmaksızın bütün bireyler eşit haklara sahiptir.⁹² İslâm dini insanları Allah önünde eşit kabul edip üstünlüğü takvaya bağlayan bir anlayışı yerleştirmiş, asabiye dayanan üstünlük anlayışını ortadan kaldırmıştır.⁹³

Kamu otoritesi, Kur'ânî değerleri esas alarak hukuki değerlerin ve eşitliğin hâkim olduğu, bütün çeşitleriyle ve boyutlarıyla zulmün olmadığı, haklara erişimde bütün fertlerin aynı teşebbüs yetkisine sahip olduğu bir nizamı tesis ederek dini farklılıkların adaletsizliklere sebep olmasını engelleyebilir.

“Şüphesiz biz insanoğlunu mükerrer kıldık”⁹⁴ âyeti üstünlük vasfının bütün insanlarda var kılındığına dolayısıyla herkesin kanun önünde eşit olduğuna işaret eder.⁹⁵

⁸⁹ Alau'd-Dîn Ebî Bekr b. Suû'd el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâi'* (Beirut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2010), 6/ 268.

⁹⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 234.

⁹¹ Hatemi Senih Sarp, *Psikoloji* (İstanbul: Türkiye Basımevi, 1939), 139.

⁹² Nihat Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 650; Kasapoğlu, “Kur'an'da Adâlet Psikolojisi -Adâleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”, 64.

⁹³ A. Aziz Dûri, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1999), 8.

⁹⁴ el-İsrâ 17/70.

⁹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 205-206.

Yaratılış itibariyle herkes birbirine eşit olup soy-sop, milliyet, sosyal statü gibi arızı şeylerden dolayı kimsenin bir diğerine bir üstünlüğü yoktur.⁹⁶ Müslümanlar sadece kendi aralarında değil zengin-fakir, müslim-gayri müslim, Arap-Acem ayrımı yapmadan herkese karşı âdil olmak zorundadırlar. Kur'ân'da tek tek bireylere özellikle devleti yönetenlere ve adâleti tevzi edenlere hitaben, başka dinden olsa bile, herkese karşı âdil olmanın dini bir sorumluk olduğu vurgulanmıştır.⁹⁷ “(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin.”⁹⁸ âyeti bu sorumluluğu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitaben ifade eder.

Fanatizm, dini inanışta taassup, diğer dini gruplara karşı önyargılı olmak bireyi adil kararlar almaktan alıkoyar. “Peşin hükümler, sahih bilgi olmadan genelleme yapmaya, olumsuz tutum geliştirmeye ve düşmanca davranmaya sevk eder. Önyargıları besleyen şey, körü körüne bağlılıktır. İdeolojik saplantıları olan kimseler kendileri gibi düşünmeyenleri düşman kabul ederler.”⁹⁹

Allah, din bahanesiyle yapılan her türlü adaletsizliği ve tecâvüzü yasaklamış; dinî tebliğ ve irşad ve emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker vazifesini ölçülü şekilde yerine getirmeyi emretmiştir. “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.”¹⁰⁰ âyeti bu konuda Müslüman bireyin takınması gereken tutumu belirlemiştir.

Müslümanların dini aidiyetinin adâletin tecelli etmesini engellememesi için gösterdiği çaba konusunda Hamidullah (ö. 2002), Hanefi ulemasına ait şu hükmü zikreder: “Bugün dünya Müslümanlarının en geniş kesimini temsil eden Hanefî ekolü hukukçuların sahip olduğu yüce adâlet duygusu, onları, bir gayri müslimi öldüren bir Müslümanın da ölüm cezası ile cezalandırılması düşüncesini savunmaya sevk etmiştir. Diğer bazı hukukçular işi bu noktaya vardırma gönülsüz olsalar da Hz. Peygamber'in bir hadisi¹⁰¹ Hanefileri desteklemektedir.”¹⁰²

⁹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil'* (Kahire: y.y., 1980), 3/ 569.

⁹⁷ İsmet Kayaoğlu, “İslâm 'da Adâlet Mefhumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Ocak 1985), 201.

⁹⁸ en-Nisâ 4/105-107.

⁹⁹ Kasapoğlu, “Kur'an'da Adalet Psikolojisi -Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”, 86.

¹⁰⁰ el-Mümtehine 60/8.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, “Cihâd” 147.

¹⁰² Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 376.

Sonuç

Âdil bir sistem, adâlet üzerine kaim olan bir toplum bütün dinlerin ve ideolojilerin ortak arayışıdır. Tarih boyunca bir taraftan âdil bir sistemin inşası için çaba sarf edilirken diğer taraftan adâlet teorik tartışmalara konu olmuştur. Hukuk kodifikasyonları, hukuk etrafında şekillenen felsefi yaklaşımlar bu arayışın tarihi arka planını oluşturur. Bu bağlamda batı düşüncesinde adâlet tanımlanması, ulaştırılması güç bir gaye olarak kabul edilmiştir. İslâm bilginleri ise âyet ve hadislerin ışığında adâleti irdelemiş, adâletin tanımlanabileceği, ölçütlerinin tespit edilebileceği sonucuna varmışlardır.

Âyet ve hadislerde adâlet, bir tutum ve davranış olmasının yanında bir düşünce ve duygu durumu olarak ifade edilmiştir. İslâm'a göre adâlet sadece kanunlarla sınırları çizilen, kamu otoritesi tarafından tevzi edilen bir şey değildir. Adâlet, insan haklarından tevhid düşüncesine, dünya hayatından öteki dünya hayatına uzanan geniş bir yelpazede anlaşılması gereken bir kavramdır. Yüce Allah müminlerin adâletten ayrılmasını, adâleti ayakta tutanlardan olmasını, açık ve kesin ifadelerle talep etmiştir. Bu açıdan adâletli davranmanın, adâletle hükmetmenin farz olduğu, haksızlığın uhrevî sorumluluk gerektirdiği sonucuna varılmıştır.

Konuyla ilgili ilahi emirler, adâletle takvâ arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Takvâli bireyin vasıflarından biri de duygu, düşünce ve davranışlarında âdil olmasıdır. Takvâ, İslâm düşüncesinde adâletin manevi teminatı işlevini görmektedir. Ahirette hesap verme ve Allah'ın kendisini her an gözettiği bilinciyle yaşayan mümin adâleti bütüncül olarak değerlendirir; tutum ve davranışlarının dünyevî ve uhrevî açıdan örtüşmesi için çabalar. Konuyla ilgili Kur'ânî ve nebevî beyanlar göz önünde bulundurunca adâletle ayakta duran bir toplumun bireylerinin öncelikle duygu ve düşüncede dönüştürülmesinin gerekli olduğu anlaşılır. İslâm düşüncesine göre adâlet öncelikle bir itikat, ahlak ve eğitim faaliyetidir. Nitekim vahiy sürecinde Müslüman bireyin inşa sürecinin itikat-ahlak-hukuk sıralamasına tabi tutulması hukuki hükümlerin adâletin tecelli etmesinde tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

Âyet ve hadislerde adâletli olma talep edilmesi yanında, âdil davranmayı engelleyebilecek tutum ve davranışlar da zikredilmiştir. Âyet ve hadislerin genel yaklaşımından âdil davranmanın önündeki ana engellerin; sosyal statü, akrabalık bağları, dini aidiyet, gerçeğe aykırı beyan olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah çeşitli âyetlerde adâletli olmayı emrettiği gibi bu emrin yerine getirilmesinde bireyin düşebileceği vartalara da işaret etmiştir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan

olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. Beyrut: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 2005.
- Apaydın, H. Yunus. "Adâlet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet". *Bilimname* 35/1 (2018), 459.
- Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheretü'l-emşâl*. Kahire: y.y., 1384/1964.
- Buharî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u ş-şahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâî'l-'Arabî, 2001.
- Cihangir, Meryem. "İslâm Hukuku Açısından Âdil Yargılamayı Engelleyen Faktörler". *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 21/3 (2022), 1143-1161.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiyet". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrı, Mustafa. "Kıst". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/502. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Drew, C. "On Adâlet Türü". <https://helpfulprofessor.com/types-of-justice/>. (Erişim 15 Haziran 2023).
- Dûri, A. Aziz. *İlk Dönem İslam Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1999.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Dimeşk: Mektebetu İbn Hazm, 2004.
- Ebüs-suûd Efendi, Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm*. Riyad: y.y., 1974.
- Ensarioğlu, Seda. *İslâm Felsefesi'nde Adâlet Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Erem, Faruk. *Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi*. Ankara: Adil Yayınevi, 1997.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdâresi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-Cemhere fi'l-luja*. Beyrut: Daru's-sadr, ts.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebevî ve Ahbâru'l-Hulefâ*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Yusuf el-Hâc Ahmed. Şam: Mektebetu İbn Hacer, 2004.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1983.
- İbn Teymiyye, Takuyiddîn Ahmed el-Harrânî. *Mecmûa'tu'l-Fetâvâ*. Mekke: Dâru'l-Vefâ, 2005.
- Karaman, Hayrettin. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Alau'd-Dîn Ebû Bekr b. Suû'd el-Hanefî. *Bedâiu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâi'*. (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2010).
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Adâlet Psikolojisi -Adâleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler" *Hikmet Yurdu* 5/ 10 (Aralık 2012), 61-105.
- Kayaoğlu, İsmet. "İslâm'da Adâlet Mefhumu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Ocak 1985), 201-206.
- Kelsen, Hans. "Adalet Nedir". çev. Ali Acar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 107 (2013), 431-454
- Kıyık, Mustafa Harun. "Dindarlığın Bir Tezahürü Olarak Şüpheli Şeyleri Terk ve Azimetle Amel Etme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 395-409.
- Kudûrî, Ebû Hasan Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Hanefî el-Bağdadî. *el-Muhtaşar*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Kur'an Yolu Tefsiri, 1/229-231, kuran.diyanet.gov.tr (Erişim 19.12.2023).
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Müslim, Ebu'l-Husayn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb el-Hurasânî. *es-Sünen*. thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2000.
- Platon. *Cumhuriyet*. çev. Robin Waterfield. Oxford: Oxford University Press, 1984.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Daru'l-kalem, 2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981).
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîrül-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrül-Menâr)*. Kahire: Hey'etü'l-Misriyye elâmme, 1990.
- Sarp, Hatemi Senih. *Psikoloji*. İstanbul: Türkiye Basımevi, 1939.

- Şa'ban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Şahin, Salih. "Siyasetnâme Literatüründe Öne Çıkan İslâm Siyaset Ahlâkının Temel İlkeleri". *Mütefekkir* 10/20 (2023), 515-545.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evtat*. b.y.: Dâru'l-kelimtu't-tayyibe, ts.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli'l-Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Temel, Nihat. *Kur'ân Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Yusuf el-Hâc Ahmed. Dimeşk: Mektebetu İbn Hacer, 2004.
- Topaloğlu, Bekir. "Adl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/387. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. "Muksit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/141. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Veki', Muhammed b. Halef, b. Hayyân. *Ahbaru'l-Kudât*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, ts.
- Yaylalı, Davut. "İslâm Hukukunda Kazâî-Diyânî Hüküm Ayırımı". *Dinî Araştırmalar* 5/15 (2003), 29-36.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil'*. Kahire; y.y., 1980.